

РОЗДІЛ III. **Методичні засади та інноваційні технології професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва**

УДК 37.013

Полубоярина Ірина Іванівна,

Харківський національний університет мистецтв
імені І.П. Котляревського,
пл. Конституції, 11/13, м. Харків, 61003

ORCID iD 0000-0003-1911-8183

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МУЗИКАНТІВ ЯК ОСНОВА ЇХНЬОГО ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ

У статті обґрунтовується актуальність впровадження у професійну підготовку студентів-музикантів принципу інтеграції. Дається філософсько-педагогічне визначення таких понять, як «духовність», «духовні цінності» студента-музиканта. Метою статті є визначення шляхів впровадження принципу інтеграції у професійну підготовку, впливу інтеграційних процесів на розвиток духовності студентів-музикантів. Визначаються мета і переваги інтеграційного навчання як основи духовного розвитку студента-музиканта.

Ключові слова: духовні цінності, студент-музикант, педагогіка вищої школи, психологія вищої школи, інтеграція наук, принцип інтеграції, цінності музичного мистецтва.

Полубоярина И.И.

Интеграционные процессы в профессиональной подготовке музыкантов как основа их духовного развития

В статье обосновывается актуальность внедрения в профессиональную подготовку студентов-музыкантов принципа интеграции. Дается философско-педагогическое определение таких понятий, как «духовность», «духовные ценности» студента-музыканта. Целью статьи является определение путей внедрения принципа интеграции в профессиональную подготовку, влияния интеграционных процессов на развитие духовности студентов-музыкантов. Определяются цель и преимущества интеграционного обучения как основы духовного развития студента-музыканта.

Ключевые слова: духовные ценности, студент-музыкант, педагогика высшей школы, психология высшей школы, интеграция наук, принцип интеграции, ценности музыкального искусства.

Poluboyarina I.I.

Integration processes in the professional training of musicians as the basis of their spiritual development

The article substantiates the relevance of the introduction into the professional training of students of musicians on the principle of integration. The philosophical and pedagogical definition of such concepts as "spirituality", "spiritual values" of a student-musician is given.

The purpose of the article is to introduce the principle of integration into professional training, the impact of integration processes on the development of the spirituality of students-musicians. The goal and advantages of integration training as the basis for the spiritual development of a student-musician are determined.

The humanistic paradigm of education (V. P. Andrushchenko, I. A. Zyazyun, A. M. Stepashko) is the methodological basis for solving the problems of the article. A synergetic approach to the processes of development and self-development of spirituality, the thinking of the student, his creative "Self" (V. G. Budanov, V. V. Vasilkov). One of the areas of development of the conceptual foundations of the moral development of student-musician is the introduction into the educational process of the principle of integration of knowledge about the spiritual sphere of man, spiritual values, as the foundations of human culture.

It is impossible to give education on the principles of a particular science, regardless of other sciences. This integration is an organic combination of the information of other educational disciplines around the topic of music, musical interpretation, is one of the most promising innovations that imposes new conditions for the activities of teachers and students, has a great influence on the effectiveness of the perception of young musicians learning material. Integration processes in the professional training of young musicians have become more and more important in recent years as they are aimed at implementing new educational ideals—the formation of a holistic knowledge system about musical art and performing skills, the development of students' creative musical abilities and spirituality. The essence of the principle of integration is based on scientifically grounded, organic interpenetration of different areas of knowledge: in the form of a set of associations, symbols, categories, etc., taking into account the psychological and pedagogical features of the personality of student-musician in order to optimize and increase the effectiveness of forming a coherent picture of the world, value orientations and phenomena of art within the same subject. Thus, the use of the principle of integration in educational activities (in reliance on the widespread use of subject relations) contributes to developing, humanistic learning, in turn, stimulating the spiritual development of a student-musician.

Key words: *spiritual values, student-musician, pedagogy of high school, psychology of higher education, integration of sciences, integration principle, values of musical art.*

© Полубоярина І.І., 2018

Постановка проблеми. Криза сучасної цивілізації привела людство до зміщення акцентів з технологічного розвитку до розвитку духовної та культурної сфер людини. Саме індустріальний та постіндустріальний розвиток став поштовхом для приниження культури людства. Зокрема, сучасні технології вимагають від людини певного способу мислення та дії, знеособлюють її, створюють так зване «інше прагматичне середовище» проживання. Тому створення «еко-етики» як науки стало основою для збереження духовності та моралі людини. У свою чергу, проголошення тези про домінуючу роль матеріального у житті людини, «забруднення ментального середовища», задоволення утилітарних потреб, а не прагнення до принципів загальнолюдської моралі фактично призводить до нівелювання духовності у сучасному суспільстві.

Мета статті — розкрити шляхи впровадження принципу інтеграції у професійну підготовку, вплив інтеграційних процесів на розвиток духовності студентів-музикантів.

Методологія дослідження. Методологічною основою вирішення проблематики статті виступають гуманістична парадигма освіти (В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, А.М. Степашко),

синергетичний підхід до процесів розвитку та саморозвитку духовності, мислення студента, його творчого «Я» (В.Г. Буданов, В.В. Василькова).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософія освіти трактує духовність як: 1) спрямованість до піднесеного, до вищих цінностей людства, моральних імперативів; 2) здатність особи створювати внутрішній індивідуальний світ; 3) здатність людини вирватися з полону прагматизму та прямувати до розуміння людського до себе.

Слід зазначити, що цінності: 1) є ланкою, що пов'язує духовність та моральність людини; 2) служать еталоном, ідеалом для людства; 3) є сукупністю внутрішніх можливостей, потреб, ідеалів, які приводять до гармонії між людиною та оточуючим середовищем; 4) додають життю людини вищого сенсу. Філософсько-педагогічна думка виділяє серед духовних цінностей світ людської культури, особливе місце в якому посідає мистецтво, зокрема музичне.

Утім, сучасна освіта не готова до вирішення глобальних духовних проблем, пов'язаних із моральним розвитком студентства, вона поставлена на службу технологіям, наслідком чого є освітні стандарти підготовки фахівців, зокрема молодих музикантів-професіоналів.

Одним з напрямків розробки концептуальних основ морального розвитку студентів-музикантів, на нашу думку, є впровадження в освітній процес принципу інтеграції знань про духовну сферу людини, духовні цінності як підвалини людської культури. Слід зазначити, що до проблеми інтеграційного освоєння мистецтва взагалі й музики зокрема зверталися такі науковці, як: Л.Б. Архімович, Т.Б. Веркіна, М.П. Загайкевич, А.П. Лашенко, А.К. Мартинюк, О.П. Рудницька, О.І. Стріхар та інші.

На думку О.П. Рудницької, інтеграція може вирішити основні суперечності освіти — протиріччя між безмежністю знань про музичне мистецтво і обмеженими людськими ресурсами. Нікому не можна надати освіту на засадах якоїсь окремої науки незалежно від інших, тому інтеграція, тобто органічне поєднання відомостей інших навчальних дисциплін навколо теми про музику, музичну інтерпретацію, є однією з найперспективніших інновацій, яка закладає нові умови діяльності викладачів та студентів, має великий вплив на ефективність сприйняття молодими музикантами навчального матеріалу.

Слід зазначити, що великий Я.А. Коменський акцентував увагу на необхідності «завжди і всюди брати разом те, що пов'язане одне з одним». Необхідність інтегрованого підходу до організації навчально-виховного процесу великий філософ пояснював так: «Усі знання виростають з одного коріння — навколишньої дійсності, мають між собою зв'язки, а тому повинні вивчатися у зв'язках». Таке теоретичне обґрунтування та запровадження у практику навчання — справа майбутнього. Але вже сьогодні є очевидним, що саме інтегроване навчання, а не жодне інше, закладає нові умови діяльності суб'єктів навчального процесу, стає засобом активізації інтелектуальної діяльності студентів. Інтеграція зобов'язує до використання різноманітних форм викладання, що має великий вплив на ефективність сприйняття студентами навчального матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Інтеграційні процеси у професійній підготовці молодих музикантів останніми роками посідають дедалі більш важливе місце, оскільки вони спрямовані на реалізацію нових освітніх ідеалів — формування цілісної системи знань про музичне мистецтво і виконавські вміння, розвиток творчих музичних здібностей та духовності студентів.

Інтеграція вважається необхідним дидактичним засобом, за допомогою якого можна створити у студентів цілісну картину світу. Через інтеграцію здійснюється особистісно зорієнтований підхід до навчання, тому що студент сам у змозі обирати «опорні» знання з різних дисциплін з максимальною орієнтацією на суб'єктивний досвід, що склався у нього під впливом як попереднього

навчання, так і більш широкої взаємодії з навколишньою дійсністю.

Впровадження інтеграції у навчальний процес актуальне, тому що дає змогу: 1) «спресувати» споріднений матеріал кількох предметів навколо однієї теми, усунути дублювання у вивченні низки питань; 2) ущільнити знання, тобто реконструювати фрагмент знань таким чином, щоб його засвоєння вимагало менше часу, проте породжувало еквівалентні загальнонавчальні та технологічні уміння; 3) опанувати значний за обсягом навчальний матеріал, досягти цілісності знань студентів; 4) застосовувати набуті студентами знання з різних навчальних дисциплін у професійній діяльності.

Під час вивчення магістрами першого року навчання дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» інтеграційні процеси реалізуються через органічне взаємопроникнення знань з філософії освіти, загальної та музичної педагогіки і психології, мистецтвознавства, яке ефективно впливає на якість професійної підготовки студентів-музикантів та активізацію розвитку їхньої духовності. Застосування цього принципу на заняттях полягає у впливі синтезу наук (педагогіки, психології, філософії, літератури, поезії, театру, живопису, музики, кінематографу) на активізацію та розвиток духовності, музичної уяви та мислення студента-музиканта.

У чому полягає інтегративний підхід до навчання? Як сказано в «Енциклопедії освіти», «інтегративний підхід в освіті веде до інтеграції її змісту, тобто доцільного об'єднання його елементів у цілісність». *Суть інтегрованого навчання* полягає у відповідній побудові навчального курсу, тобто коли окремі розділи програми тісно поєднані та використовуються максимально.

Слід пам'ятати, що *інтеграція — це не поєднання, а взаємопроникнення двох або більше предметів*, відомостей інших наук стосовно однієї теми, що сприяє інформаційному збагаченню сприйняття, мислення і почуттів студентів за рахунок залучення цікавого матеріалу, що також дає змогу з різних сторін пізнати педагогічне явище, поняття, досягти цілісності знань про майбутню професію.

На нашу думку, таке *взаємопроникнення двох або більше предметів* формує у студентів-магістрантів певні компетенції: 1) *ціннісно-сміслові* (важливість вивчення теми для професійної діяльності); 2) *загальнокультурні* (культура мовлення, професійно-педагогічна культура, почуття гуманізму); 3) *інформаційні* (робота з комп'ютером, вміння самостійно добирати необхідний навчальний матеріал); 4) *комунікативні* (вміння працювати в групах, вислуховувати, спілкуватися; толерантність та емпатія).

Для ефективного проведення інтегрованих занять з «Педагогіки та психології вищої

школи» необхідне дотримання таких умов: правильне визначення об'єкта вивчення, уточнення змісту лекції; використання методів проблемного навчання, активізація розумової діяльності студента-музиканта; обов'язкове врахування психологічних і вікових особливостей.

Застосовуючи в процесі вивчення магістрантами дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» інтеграцію наукових знань, можна досягти таких результатів, як-от: набуття системності знань магістрантами; узагальнення умінь, що сприятиме комплексному застосуванню психолого-педагогічних знань, їхньому синтезу, перенесенню ідей та методів з педагогіки та психології до мистецтвознавства, що, по суті, покладено в основу креативного підходу до наукової діяльності людини в сучасних умовах; посилення світоглядних позицій; досягнення всебічного розвитку особистості молодого музиканта, у тому числі у душі найкращих людських духовних цінностей.

У музикознавчій літературі існує думка, що музичний талант — це музична обдарованість, «наповнена» знаннями, навичками та уміннями. Таким чином, для всебічного вивчення динаміки розвитку духовності, нам необхідно було виявити рівень сформованості професійно-педагогічних знань та умінь студентів. Під час дослідження було застосовано такі методи: спостереження, анкетування, самооцінювання. На основі аналізу наукової музично-психологічної та музично-педагогічної літератури, педагогічного моніторингу та даних експертної оцінки досвідчених викладачів було виділено відповідні компоненти професійних знань та умінь з дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи», а саме: організувати психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей та молоді; діагностувати рівень фахової підготовки та індивідуальних особливостей (характеру, темпераменту, здібностей) дітей та молоді; складати план формування індивідуального стилю музичної діяльності студента та дитини; стимулювати творчу активність та пізнавальну мотивацію обдарованих учнів та студентів; оцінювати результати навчання музично обдарованих учнів і студентів; готувати до сольних виступів (академічних концертів, конкурсів, фестивалів, іспитів) своїх вихованців з урахуванням їх індивідуальних особливостей; готувати навчально-методичні матеріали щодо розвитку загальних та музичних здібностей на музичних заняттях; оформлювати результати музично-педагогічних досліджень щодо формування духовних цінностей у дітей та підлітків.

У своїй роботі ми спиралися на науково-педагогічні дослідження щодо поетапного засвоєння нового навчального матеріалу [4]. Так, можна говорити, що знання, засвоєні на *низькому рівні*, визначаються як «усвідомлено сприйнята і зафіксована в пам'яті об'єктивна інформація про ті чи

інші об'єкти» музичної діяльності, яку студент відтворює у повному обсязі [4].

Другий етап представляє собою засвоєння способів застосування знань за зразком, включаючи нескладні варіації цього зразка. Знання, засвоєні на *середньому рівні*, можна визначити як застосування попередньо усвідомлено засвоєної інформації в знайомих ситуаціях, при виконанні дій за зразком.

Третій етап засвоєння полягає у формуванні готовності творчо застосовувати засвоєну інформацію у новій, незнайомій ситуації. Знання, засвоєні на *високому рівні*, можна визначити як «інформацію про об'єкт, засвоєну до рівня усвідомлення його зовнішніх і внутрішніх зв'язків, шляхів отримання цієї інформації, і готовність застосовувати її в нових, незнайомих ситуаціях» [4]. Це знання, засвоєні на рівні творчого застосування.

Молодим музикантам (27 осіб з числа студентів-магістрів V курсу Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського) пропонувалося здійснити самооцінку рівня сформованості професійно-педагогічних знань. Для оцінки рівня сформованості професійно-педагогічних знань пропонувалася карта самооцінки, за якою визначався рівень прояву певних знань: специфіки розвитку музичної обдарованості; вікових та індивідуальних особливостей прояву та розвитку музичної обдарованості у дитячому та студентському віці; способів діагностики музичних здібностей; планування навчально-виховного процесу з музично обдарованими особистостями; організації виконавської, композиторської, науково-дослідної роботи з музично обдарованими особами тощо; засобів, форм, методів роботи з музично обдарованими особами; зарубіжних технологій навчання музично обдарованих людей.

Усі показники оцінювалися за 3-бальною шкалою, де 3 — найвищий бал. Відповідно до цього було виокремлено три рівні: 0–1 — низький; 1–2 — середній; 2–3 — високий. Для обчислення рівня сформованості знань студенти-магістранти керувалися середніми значеннями отриманих балів.

Результати аналізу рівня сформованості професійних знань у молодих музикантів засвідчили, що найбільш сформованими були знання про планування навчально-виховного процесу з музично обдарованими особистостями (18,9 %); про особливості категорії обдарованих дітей та молоді, зокрема, про те, як співпрацювати з ними (18,6); про способи діагностики музичних здібностей (18,3). Найменш сформованими були знання зарубіжних технологій навчання музично обдарованих людей (16,8 %), можливих перешкод у соціалізації обдарованих дітей та молоді (17,1), з психології музичної обдарованості (17,7), про

вікові та індивідуальні особливості прояву та розвитку музичної обдарованості у дитячому та студентському віці (17,4).

Отже, підбиваючи підсумки дослідження, можемо стверджувати, що рівень професійно-педагогічної підготовки студентів є недостатнім. Це стосується і якості інтеграційних процесів, і роботи щодо формування духовних цінностей, і відповідних педагогічних технологій розвитку духовності студента-музиканта.

Тому удосконалення змісту дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» за рахунок запровадження принципу інтеграції дало змогу актуалізувати проблему формування знань, умінь і навичок, спрямованих на духовний розвиток студента. На нашу думку, посилення світоглядних позицій та досягнення всебічного розвитку особистості молодого музиканта, у тому числі у дусі найкращих людських духовних цінностей, стало можливим завдяки впровадженню таких методів навчання, як: лекції-дискусії, семінари-дискусії, заняття з елементами тренінгу спілкування, психофізіологічні й акмеологічні тренінги; мозковий штурм; рольові та імітаційні ігри; а також самостійна робота студентів над виконанням творчих завдань, курсових робіт; написання статей.

У процесі викладання дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи» було впроваджено заняття з елементами акмеологічного, психофізіологічного тренінгів, що вимагало від студентів застосування як знань, так і відповідних умінь. Для діагностики рівня розвитку професійних якостей у студентів використовувались такі методи, як спостереження, відповідні психологічні методики. Оцінювання рівня вираженості цих якостей у студентів експериментальної групи після проведення занять з елементами тренінгу здійснювалося за такими критеріями: 1 — виражено незначною мірою; 2 — виражено достатньо; 3 — виражено на високому рівні. Включення комплексу методів особистісного розвитку у професійну підготовку студентів-музикантів показало свою ефективність. Так, експериментом зафіксовано в експериментальній групі значний приріст кількості студентів, які мають високий рівень сформованості таких якостей, як наполегливість

і цілеспрямованість, організованість і комунікабельність, здатність до саморегуляції, емоційна стійкість. Кількість студентів, які отримували високі бали (12–8 балів) на початку занять з елементами психофізіологічного та акмеологічного тренінгу та тренінгу спілкування, наприкінці їх проведення в середньому збільшилась на 24 %. Значно зменшилась кількість студентів, які отримували низькі бали (1–3 бали) при прояві емоційної стійкості, з 37,5 до 7,3 %. Також зафіксовані відповідні зміни кількості досліджуваних, які отримували середні бали (7–4 балів), — з 44,8 до 47,2 % студентів. Це свідчить про те, що в процесі виконання вправ на заняттях з елементами тренінгу відбувався цілеспрямований розвиток якостей студентів.

Висновки. Проведена експериментальна робота засвідчила значне підвищення рівня професійних знань студентів. Так, в експериментальній групі спостерігалось збільшення кількості студентів з високим рівнем професійних знань та відповідне зменшення із середнім, яке відбулося за рахунок переходу з низького рівня на середній і відповідно із середнього на високий. Проте спостерігалось й досягнення високого рівня деякими студентами, які на початку експерименту перебували на низькому. Проведені спостереження, бесіди й опитування показали, що ці студенти мали підвищений і стійкий інтерес до широкого спектра професійних знань, які є основою для їхньої творчої педагогічної діяльності.

Таким чином, сутність принципу інтеграції полягає в науково обґрунтованому, органічному взаємопроникненні різних галузей знань у вигляді сукупності асоціацій, символів, категорій тощо, з урахуванням психолого-педагогічних особливостей особистості студента-музиканта та з метою оптимізації й підвищення ефективності формування цілісної картини світу, ціннісних орієнтацій і явищ мистецтва в рамках одного предмета. Тим самим використання принципу інтеграції у навчальних заняттях (при опорі на широке застосування міжпредметних зв'язків) сприяє розвиваючому, гуманістичному навчання, стимулюючи духовний розвиток студента-музиканта.

ДЖЕРЕЛА

1. Андрущенко В.П. Інтеграція цінностей: педагогічний досвід Європи. Стаття перша. Велика Хартія Університетів / В.П. Андрущенко // Вища освіта України. — 2013. — № 1. — С. 5–11.
2. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І.Д. Бех. — К. : Академвидав, 2009. — 248 с.
3. Закирова А.Ф. Теоретические основы педагогической герменевтики и варианты ее реализации в научно-педагогической практике / А.Ф. Закирова // Образование и наука. — 2012. — № 6. — С. 19–42. — DOI: 10.17853/1994-5639-2012-6-19-42.
4. Лернер И.Я. Философия дидактики и дидактика как философия / И.Я. Лернер. — М., 1995. — 216 с.

5. Морисова Н.Д. Культуроформирующие элементы развития учащегося общеобразовательной школы как основа интеграции учебных предметов и искусств. Педагогика и интеграция / Н.Д. Морисова // *Материалы Международной конференции «Интеграция как методологический феномен художественного образования в изменившейся России»*. — М., 2001. — С. 368.
6. Олексюк О.М. Проблемне поле музично-педагогічного процесу у вищій школі / О.М. Олексюк // *Вища освіта України*. — 2009. — № 2. — С. 82–91.
7. Растригіна А.М. Духовність виховання у контексті сучасних освітніх реалій / А.М. Растригіна // *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі: науковий журнал*. — К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. — № 2. — С. 25–30.
8. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : [навч. посіб.] / О.П. Рудницька. — Т.: Навч. книга — Богдан, 2005. — 360 с.
9. Савенкова Л.Г. Интегрированный предметно-пространственный подход к процессу освоения искусства в школе / Л.Г. Савенкова // *Виды искусства и их взаимодействие в школе: Пособие для учителя*. — М., 2001. — С. 130–165.
10. Система культурно-мистецької освіти: положення Міністерства культури України від 21 січня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://195.78.68.75/mincult/uk/publish/article/190730>
11. Юсов Б.П. Современная концепция образовательной области «Искусство» / Б.П. Юсов // *Виды искусства и их взаимодействие*. — М., 2001. — С. 20.

REFERENCES

1. Andruschenko, V. P. (2013). *Intehratsiia tsinnosti: pedahohichniy dosvid Yevropy. Stattia persha. Velyka Khartia Universytetiv [Integration of Values: Pedagogical Experience of Europe]*. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 1, 5–11 (in Ukrainian).
2. Bekh, I. D. (2009). *Psykhologichni dzherela vykhovnoi maisternosti [Psychological Sources of Education Mastery]*. *Navch. posibnyk*, K.: Akademvydav, 248 (in Ukrainian).
3. Zakirova, A. F. (2012). *Teoreticheskie osnovy pedagogicheskoi germenovtyki i varianty yeie realizatsii v nauchno-pedagogicheskoi praktike [Theoretical Bases of Pedagogical Hermeneutics and Ways of Its Realization in Scientific-educational Practice]*. *Obrazovanie i nauka*, 6, 19–42 (in Russian). DOI: 10.17853/1994-5639-2012-6-19-42.
4. Lerner, I. Ya. (1995). *Filosofia didaktiki i didaktika kak filosofia [The Philosophy of Didactics and Didactics as Philosophy]*. M., 216 (in Russian).
5. Morisova, N. D. (2001). *Kulturoformiruiushchie ehlementy razvitiia uchashchegosia obshcheobrazovatelnoi shkoly kak osnova integratsii uchebnykh predmetov i iskusstv. Pedagogika i integratsiia [Culturological Elements of the Development of Pupil of Comprehensive School as the Basis for the Integration of Educational Subjects and Arts. Pedagogy and Integration]*. *Materialy Mezhdunarodnoi konferentsii «Integratsiia kak metodologicheskii fenomen khudozhestvennogo obrazovaniia v izmenivsheisii Rossii»*. M., 368 (in Russian).
6. Oleksiuk, O. M. (2009). *Problemne pole muzychno-pedahohichnogo protsesu u vyshchiiy shkoli [Problem Field in Musical Pedagogical Process at Higher School]*. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2, 82–91 (in Ukrainian).
7. Rastryhina, A. M. (2017). *Dukhovnist vykhovannia u konteksti suchasnykh osvitykh realii [Spirituality of Education in the Context of Modern Educational Realities]*. K.: Kiyiv. un-t im. B. Hrinchenka, *Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi*, 2, 25–30 (in Ukrainian).
8. Rudnitska, O. P. (2005). *Pedahohika: zahalna ta mystetska [Pedagogics: general and artistic]*. *Navch. posibnyk*. Ternopil: Navch. knyha, Bogdan, 360 (in Ukrainian).
9. Savenkova, L. G. (2001). *Integrirovannyi predmetno-prostranstvennyi podkhod k protsessu osvoeniia iskusstva v shkole. [Integrated In-spatial Approach to the Process of Mastering of Art at School]*. *Vidy iskusstva i ikh vzaimodeistvie v shkole: Posobie dlia uchitelia*, M., 130–165 (in Russian).
10. *Systema kulturno-mystetskoi osvity: polozhennia Ministerstva kultury Ukrainy vid 21 sichnia 2010 r. [System of Cultural and Art Education: position of Ministry of Culture of Ukraine from January 21, 2010]* [Electronic resource] (in Ukrainian). <http://195.78.68.75/mincult/uk/publish/article/190730>
11. Yusov, B. P. (2001). *Sovremennaia kontseptsii obrazovatelnoi oblasti «Iskusstvo» [The Modern Concept of Educational Field “Art”]*. *Vidy iskusstva i ikh vzaimodeistvie*, M., 20 (in Russian).